

K Z O M U N I A K Ń A T
B A D A Ń

Warszawa, październik 2013

www.cbos.pl ● sekretariat@cbos.pl

BS/139/2013

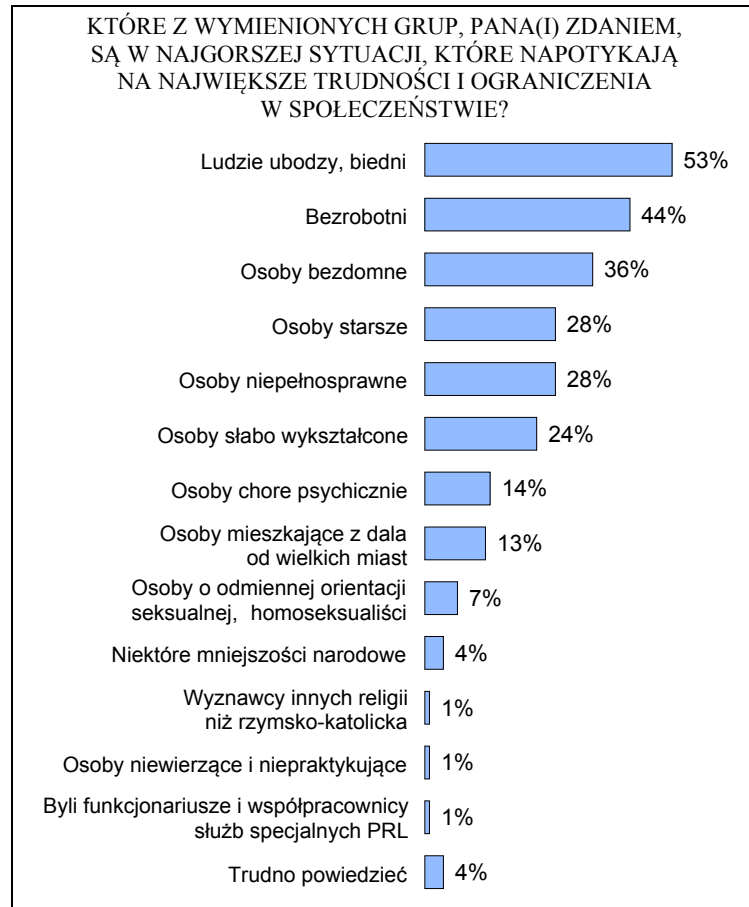
KOMU W POLSCE ŻYJE SIĘ
NAJTRUDNIEJ?

Znak jakości przyznany CBOS przez Organizację Firm Badania Opinii i Rynku 11 stycznia 2013 roku

Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Żurawia 4a, 00-503 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

- ▶ Zdecydowana większość Polaków (84%) ma poczucie, że nie wszystkie grupy społeczne w naszym kraju mają takie same możliwości realizowania swoich potrzeb życiowych.
- ▶ Według badanych w najgorszej sytuacji są ludzie ubodzy, bezrobotni, bezdomni, starsi, niepełnosprawni i słabo wykształceni.

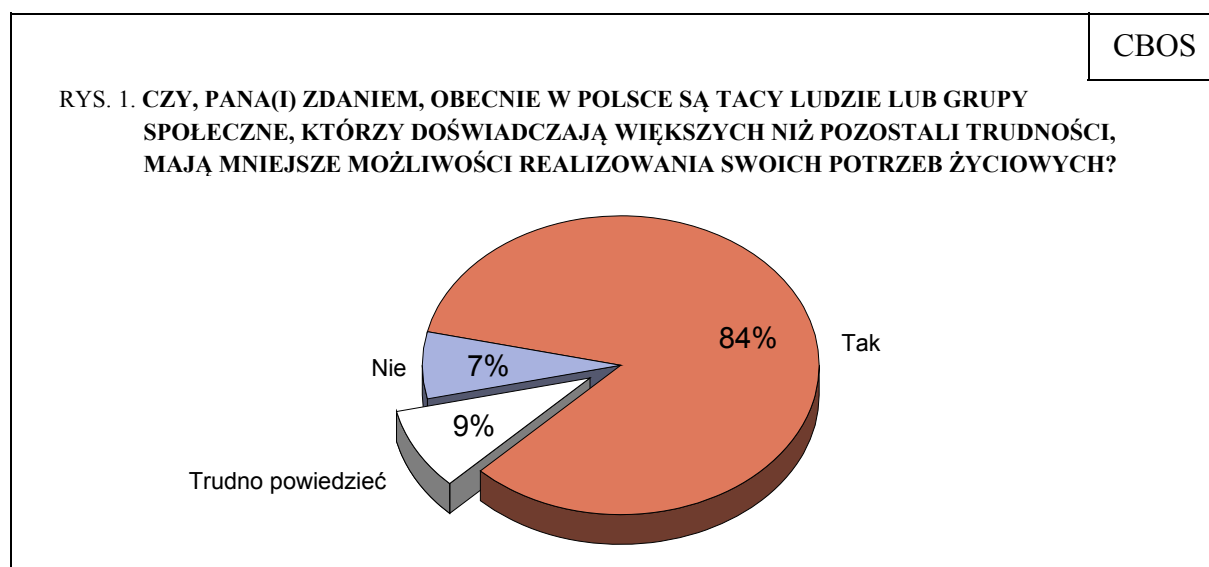
Odpowiedzi nie sumują się do 100, gdyż ankietowani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

- ▶ Mniej więcej co jedenasty ankietowany (9%) ma poczucie, że jest traktowany gorzej niż inni i mniej akceptowany w społeczeństwie.
- ▶ Znacznie częściej marginalizowani czują się badani oceniający warunki materialne swojego gospodarstwa domowego jako złe oraz renciści. Ponad jedna czwarta z nich ma poczucie wykluczenia.

Spójność społeczna, walka z wykluczeniem i przeciwdziałanie marginalizacji to sztandarowe hasła polityki społecznej. Są to jednak pojęcia dość abstrakcyjne i nawet w literaturze naukowej różnie definiowane. Czy przeciętni obywatele widzą problem marginalizacji pewnych grup społecznych i kto do nich należy, zapytaliśmy we wrześniowym sondażu¹. Przedmiotem naszego zainteresowania była także autoidentyfikacja badanych z osobami wykluczonymi społecznie.

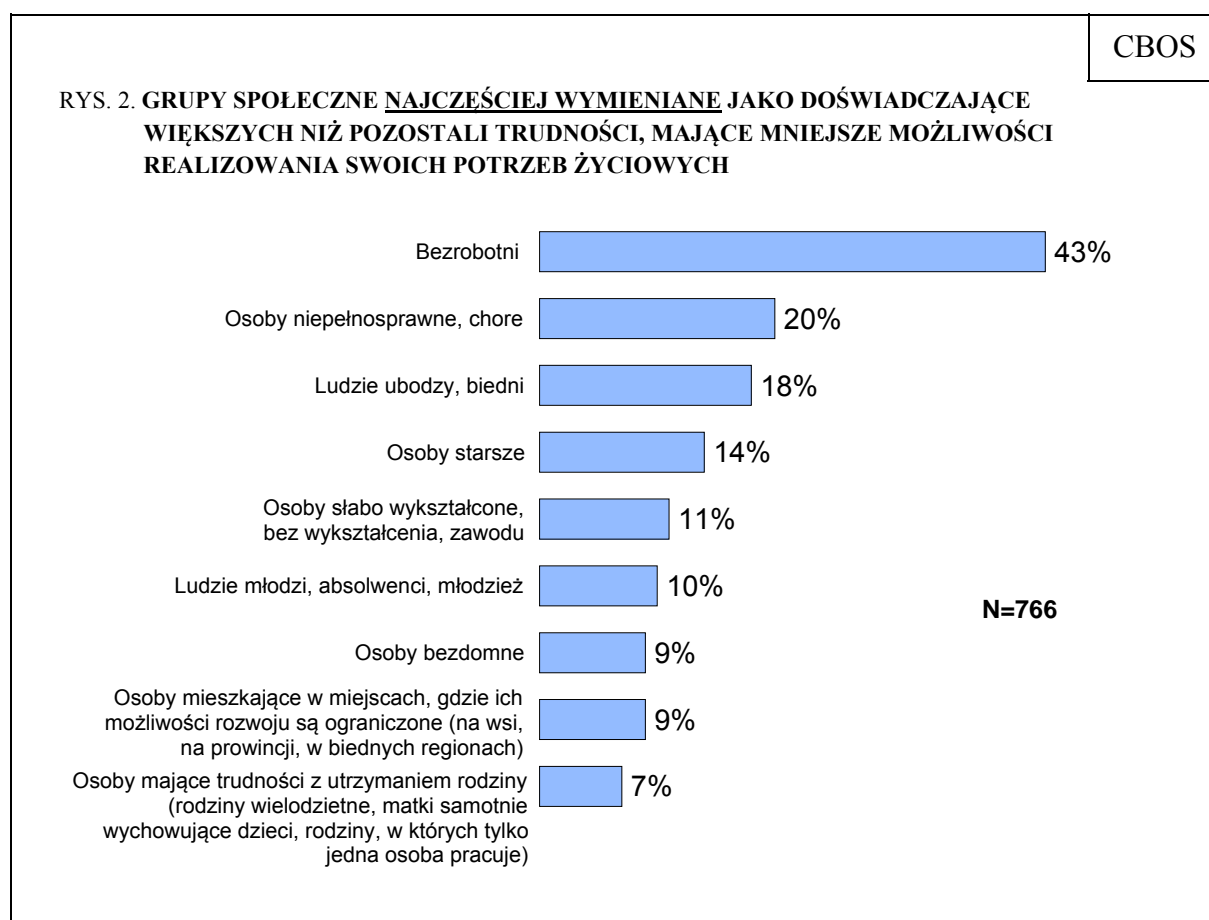
BEZROBOTNI, NIEPEŁNOSPRAWNI I BIEDNI – GRUPY NAJBARDZIEJ ZAGROŻONE MARGINALIZACJĄ

Nie odwołując się do pojęcia wykluczenia społecznego zapytaliśmy Polaków, czy uważają, że w naszym kraju są osoby lub grupy, które mają mniejsze możliwości realizowania swoich potrzeb. Zdecydowana większość badanych (84%) odpowiedziała na to pytanie twierdząco, a tylko co czternasty (7%) był przeciwnego zdania.

¹Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (280) przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face) wspomaganym komputerowo (CAPI) w dniach 5–12 września 2013 roku na liczącej 911 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

Korzystając z formy pytania otwartego poprosiliśmy respondentów przekonanych o istnieniu takich grup o ich zdefiniowanie. Najczęściej wskazywali oni na osoby bezrobotne (43%) niepełnosprawne bądź chore (20%) oraz biedne (18%). Dość często wymieniano osoby starsze (14%), słabo wykształcone lub bez zawodu (11%), ale także młode (10%), bezdomne (9%), mieszkające na wsi, w małych miejscowościach, na peryferiach (9%) oraz osoby mające trudności z utrzymaniem rodziny: przede wszystkim rodziny wielodzietne, ale także samotne matki i rodziny, w których tylko jedna osoba pracuje (7%).

Jak wynika z deklaracji badanych, czynnikami, które w największym stopniu zwiększają ryzyko wykluczenia społecznego są: sytuacja materialna (wynikająca z pozycji na rynku pracy bądź, w oderwaniu od niej, utożsamiana z sytuacją dochodową) oraz zdrowie. Najwięcej osób definiując grupy ludzi zagrożonych marginalizacją odwoływało się do pozycji jednostki na rynku pracy. Jak już wspomniano, najczęściej wskazywano na brak pracy (43%) jako czynnik pozbawiający możliwości realizowania swoich potrzeb, ale także słabe wykształcenie czy brak kwalifikacji (11%), które stanowią istotną barierę w znalezieniu satysfakcjonującej pracy. Ponadto zwracano uwagę na ludzi młodych i absolwentów jako

poważnie zagrożonych wykluczeniem (10%), najprawdopodobniej z racji ich problemów ze znalezieniem pracy. Pracownicy niektórych sektorów, głównie rolnicy (5%) i robotnicy (4%), tak jak osoby zatrudnione na niekorzystnych warunkach (4%), to grupy zagrożone marginalizacją przede wszystkim z powodu niskich zarobków, braku stabilności zatrudnienia, trudnych warunków pracy itp. Natomiast starsi pracownicy (2%) i osoby wykształcone (2%) to grupy stojące wobec problemów ze znalezieniem odpowiedniej pracy. Mniej więcej co piąty badany przekonany o istnieniu w Polsce grup mających mniejsze możliwości niż pozostali odwoływał się generalnie do kryterium dochodowego mówiąc, że najtrudniej jest osobom biednym (18%). W kontekście niskich dochodów lub wręcz ich braku wymieniono także osoby bezdomne (9%), mające trudności z utrzymaniem rodziny (7%) i rencistów (3%).

Tabela 1

Osoby doświadczające większych niż pozostali trudności, mające mniejsze możliwości realizowania swoich potrzeb życiowych z powodu:	Odsetki badanych
– pozycji na rynku pracy	
Bezrobotni	43
Osoby słabo wykształcone, bez wykształcenia, zawodu	11
Ludzie młodzi, absolwenci, młodzież	10
Pracownicy określonych sektorów (głównie rolnicy), mali przedsiębiorcy	5
Osoby pracujące, ale na niekorzystnych warunkach (przede wszystkim mało zarabiający, na umowach śmieciowych itp.)	4
Robotnicy, pracownicy fizyczni	4
Starsi pracownicy na rynku pracy	2
Ludzie wykształceni	2
Osoby leniwe, niechące pracować	1
– niskich dochodów, sytuacji materialnej	
Ludzie ubodzy, biedni	18
Osoby bezdomne	9
Osoby mające trudności z utrzymaniem rodziny (rodziny wielodzietne, matki samotnie wychowujące dzieci, rodziny, w których tylko jedna osoba pracuje)	7
Renciści	3
– zdrowia, poziomu niezależności, samodzielności	
Osoby niepełnosprawne, chore	20
Osoby niezaradne życiowo	2
Inne	
Osoby starsze	14
Osoby mieszkające w miejscach, gdzie ich możliwości rozwoju są ograniczone (np. na wsi, na prowincji, w biednych regionach)	9
Osoby z patologicznych rodzin, uzależnione, byli więźniowie	4
Mniejszości narodowe	3
Osoby samotne	1
Inne	7
Trudno powiedzieć	7

Drugim czynnikiem, na który powoływano się najczęściej, jest zdrowie. Co piąty Polak (20%) uważa, że najbardziej zagrożone marginalizacją są osoby niepełnosprawne i przewlekle chore. Związana ze zdrowiem jest także kondycja psychiczna oraz pewna niezaradność życiowa, na którą wskazywała część badanych (2%).

Najprawdopodobniej w kontekście sytuacji zawodowej, dochodowej i stanu zdrowia wymieniane zostały także osoby starsze (14%) i mieszkańcy małych miejscowości (9%). Ci pierwsi doświadczają większych niż inni trudności z racji pogarszającego się zdrowia, ale często także z powodu niewystarczających środków do życia. Osoby marginalizowane z powodu miejsca zamieszkania mają trudniejszą sytuację na rynku pracy i w związku z tym gorszą sytuację materialną. Odmiennej natury są natomiast problemy osób z rodzin patologicznych i borykających się z uzależnieniami (4%), które spychają ich na margines życia społecznego, oraz przedstawiciele mniejszości narodowych (3%).

GRUPY ZAGROŻONE WYKLUCZENIEM – WERYFIKACJA HIPOTEZ

Niezależnie od pytania otwartego spytaliśmy wprost o pewne grupy; czy według badanych napotykają one w życiu społecznym na większe trudności niż inni. Zdecydowana większość respondentów do grup zagrożonych marginalizacją zaliczyła ludzi biednych (93%), bezdomnych (91%), bezrobotnych (89%), chorych psychicznie (89%), niepełnosprawnych (88%) i osoby starsze (85%). Około dwóch trzecich badanych uważa, że zagrożone wykluczeniem są również osoby słabo wykształcone i byli więźniowie (po 76%) oraz mieszkające z dala od wielkich miast (73%). Większość zalicza do nich również niektóre mniejszości narodowe (59%) i osoby o odmiennej orientacji seksualnej (57%). Co trzeci ankietowany (32%) uważa, że z takimi problemami borykają się także wyznawcy religii innych niż rzymsko-katolicka. Rzadziej niż co piąty stwierdził, że ze szczególnymi problemami w życiu społecznym muszą zmagać się byli funkcjonariusze i współpracownicy służb specjalnych PRL (19%), osoby niewierzące i niepraktykujące (16%), byli członkowie PZPR (15%) oraz członkowie i sympatycy niektórych partii politycznych (15%).

Tabela 2

Jak Pan(i) sądzi, czy [...] napotykają w życiu społecznym większe niż inni trudności i ograniczenia czy też nie?	Odsetki odpowiedzi twierdzących
– ludzie ubodzy, biedni	93
– osoby bezdomne	91
– bezrobotni	89
– osoby chore psychicznie	89
– osoby niepełnosprawne	88
– osoby starsze	85
– osoby słabo wykształcone	76
– byli więźniowie	76
– osoby mieszkające z dala od wielkich miast	73
– niektóre mniejszości narodowe	59
– osoby o odmiennej orientacji seksualnej, homoseksualiści	57
– wyznawcy innych religii niż rzymsko-katolicka	32
– byli funkcjonariusze i współpracownicy służb specjalnych PRL	19
– osoby niewierzące i niepraktykujące	16
– byli członkowie PZPR	15
– członkowie i sympatycy niektórych partii politycznych	15

Mówiąc o mniejszościach narodowych napotykających na trudności w życiu społecznym większość badanych (56%) miała na uwadze mniejszość romską. Co dwunasty wskazywał na Żydów i Afrykanów (po 8%), a co dwudziesty (5%) mówił generalnie o osobach o innym kolorze skóry. Wymieniano również Arabów, muzułmanów (6%), Rumunów (6%), Ukraińców (4%), Rosjan (3%), Azjatów (2%), Białorusinów, Niemców (1%) i sporadycznie inne grupy narodowościowe, praktycznie wyłącznie ze Wschodu. Co czwarty respondent twierdzący, że mniejszości narodowe doświadczają szczególnych trudności (24%), nie potrafił jednak sprecyzować, które do nich należą.

Tabela 3

Jakie mniejszości narodowe napotyka w życiu społecznym na większe niż inni trudności?	Odpowiedzi badanych, którzy uważają, że niektóre mniejszości narodowe napotyka w życiu społecznym na większe trudności niż inni (N=535)
	w procentach
Cyganie, Romowie	56
Żydzi	8
Czarnoskórzy, Afrykanie	8
Arabowie, muzułmanie	6
Rumuni	6
Osoby o innym kolorze skóry	5
Ukraińcy	4
Rosjanie	3
Azjaci	2
Białorusini	1
Niemcy	1
Inne	6
Trudno powiedzieć	24

Odpowiedzi nie sumują się do 100, gdyż ankietowani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

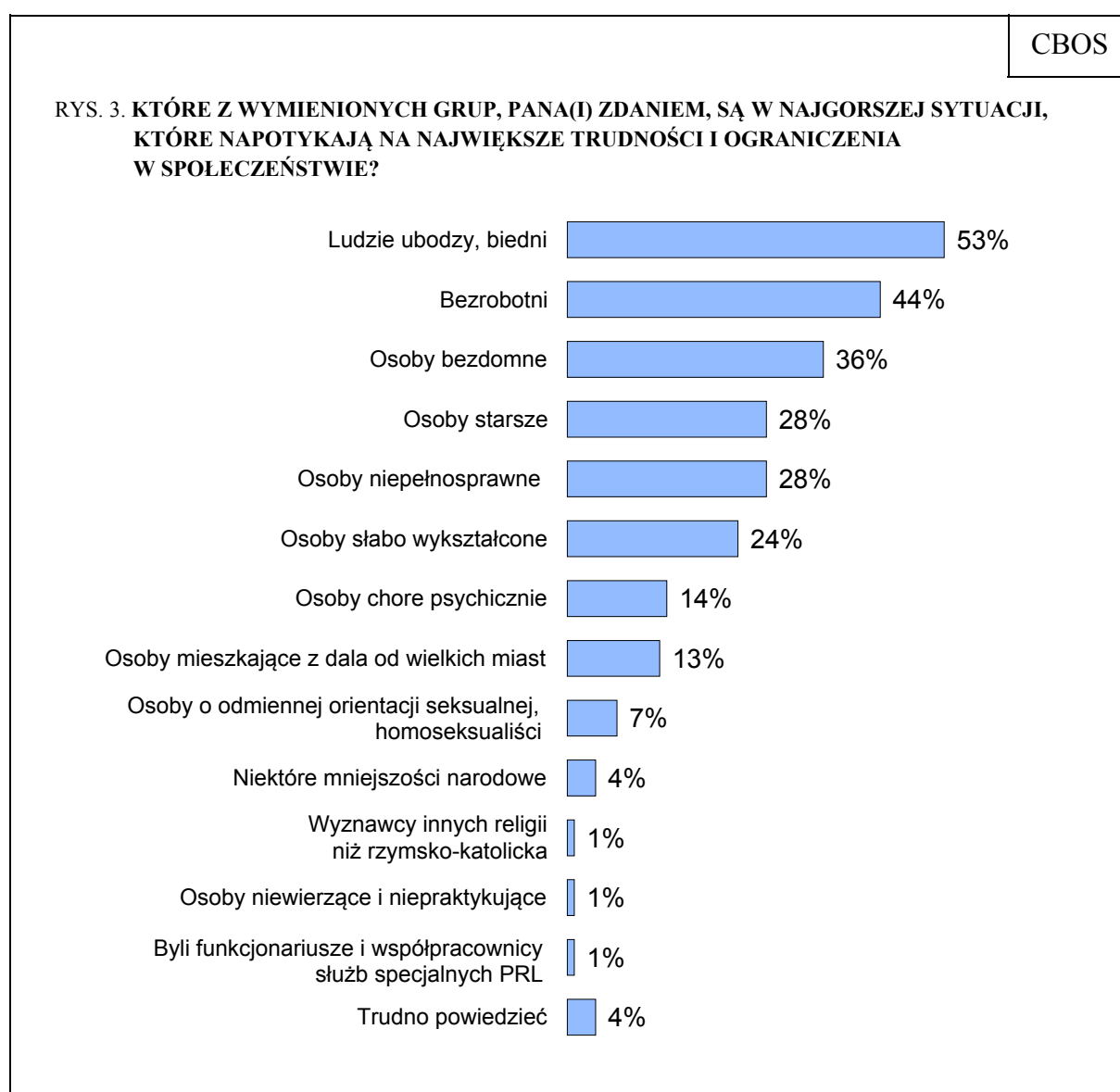
Badanych, którzy uważają, że zwolennicy pewnych ugrupowań politycznych spotykają się z większymi niż inni trudnościami, poprosiliśmy o ich wskazanie. Ponad dwie piąte respondentów (43%) nie potrafiło sprecyzować, które grupy miało na myśli. Częściej niż co czwarty (28%) stwierdził, że są to zwolennicy PiS. Nieliczni wskazywali na sympatyków PO (8%), Ruchu Palikota (7%), SLD (5%), lewicy (4%), generalnie opozycję (3%), zwolenników małych partii (2%), radykałów (2%) lub stwierdzali, że zależy to od sytuacji (4%).

Tabela 4

Członkowie i sympatycy, których partii politycznych napotyka w życiu społecznym na większe niż inni trudności?	Odpowiedzi badanych, którzy uważają, że sympatycy niektórych partii politycznych napotyka w życiu społecznym na większe trudności niż inni (N=137)
	w procentach
PiS	28
PO	8
Ruch Palikota	7
SLD	5
Lewica	4
To zależy od sytuacji	4
Opozycja	3
Małe partie	2
Radykałowie, fanatycy	2
Inne	10
Trudno powiedzieć	43

Odpowiedzi nie sumują się do 100, gdyż ankietowani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Badani poproszeni byli także o wybranie spośród wymienionych grup nie więcej niż trzech, będących w najtrudniejszej sytuacji. Podejście takie pozwoliło silniej zróżnicować oceny i stworzyć swoistą hierarchię zagrożeń dla pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. W takim ujęciu większość wskazała ludzi ubogich (53%), częściej niż co trzeci osoby bezrobotne (44%) i bezdomne (36%), a około jednej czwartej osoby starsze i niepełnosprawne (po 28%) oraz słabo wykształcone (24%). Mniej więcej co siódmy Polak uważa, że najtrudniej w społeczeństwie mają osoby chore psychicznie (14%) i mieszkające z dala od dużych miast (13%). Nieznaczna grupa wskazała na osoby o odmiernej orientacji seksualnej (7%) oraz niektóre mniejszości narodowe (4%).

Odpowiedzi nie sumują się do 100, gdyż ankietowani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

POCZUCIE WYKLUCZENIA – SAMOIDENTYFIKACJA

Mniej więcej co jedenasty Polak (9%) sam czuje się wykluczony, uważa, że jest traktowany gorzej niż inni i mniej akceptowany w społeczeństwie. Porównanie obecnych wyników z wynikami badania zrealizowanego w 2007 roku pod kierunkiem prof. Marii Jarosz² pokazuje, że właściwie skala tego zjawiska się nie zmieniła.

Tabela 5

Czy Pan(i) osobiście ma poczucie, że jest traktowany(a) gorzej niż inni, mniej akceptowany(a) w społeczeństwie?	2007*	2013
	w procentach	
Tak	10	9
Nie	87	88
Trudno powiedzieć	3	3

* Jak w przypisie 2

Z grupami marginalizowanymi jeszcze częściej identyfikują się badani określający warunki swojego gospodarstwa domowego jako złe (27%) oraz renciści (26%), czyli osoby niezdolne do pracy ze względu na stan zdrowia. Na poczucie wykluczenia wpływa także wykształcenie. Osoby, które zakończyły edukację na poziomie szkoły podstawowej (10%) lub zasadniczej zawodowej (13%) kilkakrotnie częściej niż badani z wykształceniem wyższym (4%) mają poczucie, że są gorzej traktowani (zob. tabele aneksowe). Wykształcenie jest skorelowane z warunkami materialnymi, ale pozwala uchwycić także znaczenie kapitału kulturowego.

Badani potwierdzili znaczenie tych czynników podając przyczyny gorszego traktowania. Według ich deklaracji najczęściej czują się mniej akceptowani przez innych z powodu swojej złej sytuacji materialnej (46%) i niepełnosprawności lub choroby (31%). Dość często, głównie emeryci, wskazują na wiek (21%) lub brak pracy (11%). Nieliczni czują się spychani na margines społeczny z powodu swoich przekonań politycznych (4%) lub wyznania (4%).

² Dane dostępne w: M. Jarosz (red.), *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa, 2008.

Tabela 6

Z jakiego powodu ma Pan(i) poczucie, że jest traktowany(a) gorzej niż inni, mniej akceptowany(a) w społeczeństwie?	Odpowiedzi osób, które deklarują, że są traktowane gorzej niż inni, mniej akceptowane w społeczeństwie (N=81)
	w procentach
Zła sytuacja materialna	46
Niepełnosprawność, choroba	31
Wiek	21
Bycie bezrobotnym	11
Przekonania polityczne	4
Wyznanie	4
Inny powód	12
Trudno powiedzieć	6

Odpowiedzi nie sumują się do 100, gdyż ankietowani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

CHARAKTERYSTYKA WYKLUCZONYCH

Socjodemograficzny profil respondentów identyfikujących się z osobami marginalizowanymi w społeczeństwie pokazuje ich wewnętrzne zróżnicowanie. Mniej akceptowane czują się przede wszystkim osoby słabiej wykształcone. Ponad połowa z nich legitymuje się wykształceniem niższym niż średnie, a stosunkowo niewielu ukończyło wyższą uczelnię. Osoby te dość rzadko mieszkają w dużych miastach. Ich struktura wieku jest bardzo zróżnicowana. Podzielone są oceny sytuacji materialnej ich rodzin. Około dwóch piątych określa ją jako złą (37%) lub przeciętną (42%). Co piąty badany z tej grupy (21%) stwierdził, że są one dobre, co nie oznacza, że ich osobista sytuacja materialna, szczególnie w przypadku ludzi młodych, jest satysfakcjonująca.

Tabela 7

Charakterystyka badanych deklarujących poczucie, że są traktowani gorzej niż inni, mniej akceptowani w społeczeństwie (N=81)	
	w procentach
Wiek	
18-24	9
25-34	24
35-44	13
45-54	19
55-64	14
65 i więcej	21
Wykształcenie	
Podstawowe	25
Zasadnicze zawodowe	38
Średnie	29
Wyższe	8
Miejsce zamieszkania	
Wieś	34
Miasto do 20 tys.	19
20-100 tys.	20
100-500 tys.	16
Miasto powyżej 500 tys.	11
Ocena własnych warunków materialnych	
Złe	37
Przeciętne	42
Dobre	21

Badacze zajmujący się wykluczeniem społecznym są zgodni, że choć zjawiska tego nie można utożsamiać z ubóstwem, to bieda jest kluczowym czynnikiem prowadzącym do marginalizacji. Potwierdza to nasz ostatni sondaż. Zarówno w pytaniu otwartym, gdzie badani mogli swobodnie definiować grupy zagrożone marginalizacją, jak i w pytaniu o konkretne grupy społeczne, na plan pierwszy wysuwa się kwestia sytuacji materialnej. Znaczącym czynnikiem jest także zdrowie. Bieda (i powiązane z nią bezrobocie, bezdomność) oraz niepełnosprawność lub przewlekła choroba, to podstawowe czynniki uniemożliwiające realizację potrzeb, a co za tym idzie pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. To, że duże rozbieżności dochodowe silnie dzielą polskie społeczeństwo, potwierdzają również inne badania CBOS. Choć sprawiedliwość społeczna nie jest utożsamiana z zapewnieniem takiego

samego poziomu życia wszystkim, jednak większość Polaków sprzeciwia się dużemu rozwarstwieniu dochodów³.

Według znacznej grupy badanych zagrożone wykluczeniem są zarówno osoby młode, jak i starsze, choć z różnych powodów. Młodzi z powodu sytuacji na rynku pracy, starsi z racji pogarszającego się zdrowia i niskich emerytur. Przekonanie ogółu, że zagrożenie marginalizacją dotyczy zarówno młodych, jak i starszych, potwierdza zróżnicowana struktura wieku osób identyfikujących się z wykluczonymi.

Prawie co dziesiąty Polak ma poczucie, że jest traktowany gorzej niż inni obywatele. Jako powód takiego stanu rzeczy najczęściej podaje złą sytuację materialną, zły stan zdrowia lub podeszły wiek.

Opracowała
Katarzyna KOWALCZUK

³ Zob. komunikat CBOS „Polacy o sprawiedliwości społecznej”, marzec 2012 (oprac. K. Kowalczyk).

Tabela 1

		Czy Pan(i) osobiście ma poczucie, że jest traktowany(a) gorzej niż inni, mniej akceptowany(a) w społeczeństwie?			Liczba osób
		Tak	Nie	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		9	88	3	910
Płeć	Mężczyźni	10	84	6	440
	Kobiety	8	91	1	470
Wiek	18-24 lata	7	90	3	107
	25-34	10	87	3	184
	35-44	7	90	3	155
	45-54	10	82	8	150
	55-64	7	90	3	157
	65 lat i więcej	11	88	1	157
Miejsce zamieszkania	Wieś	8	87	5	359
	Miasto do 19 999	11	85	4	143
	20 000 - 99 999	9	89	2	173
	100 000 - 499 999	9	90	1	140
	500 000 i więcej mieszk.	9	88	3	96
Wykształcenie	Podstawowe	10	86	4	198
	Zasadnicze zawodowe	13	81	5	228
	Średnie	8	89	3	305
	Wyższe	4	96	0	179
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	2	98	0	79
	Średni personel, technicy		94	6	39
	Pracownicy adm.-biurowi	4	95	1	55
	Pracownicy usług	9	86	5	46
	Robotnicy wykwalifikowani	12	85	3	106
	Robotnicy niewykwalifik.	15	82	3	49
	Rolnicy	2	82	16	56
	Pracujący na własny rach.	2	98		28
Bierni zawodowo	Renciści	26	66	8	71
	Emeryci	9	90	1	194
	Uczniowie i studenci	2	95	3	68
	Bezrobotni	16	83	1	52
	Gospodynie domowe i inni	7	91	2	68
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	4	95	1	100
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	11	87	3	74
	sekt. pryw. poza rolnict.	7	90	3	200
	prywatnym gosp. rolnym	2	83	15	60
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	9	83	8	127
	501-750	16	81	3	111
	751-1000	10	89	1	120
	1001-1500	8	90	2	155
	Powyżej 1500 zł	8	90	2	168
Ocena własnych war. mater.	Złe	27	66	7	111
	Średnie	8	87	5	419
	Dobre	4	95	1	381
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	10	83	6	43
	Raz w tygodniu	7	89	4	421
	1-2 razy w miesiącu	11	87	2	137
	Kilka razy w roku	8	88	3	206
	W ogóle nie uczestniczy	12	85	2	104
Poglądy polityczne	Lewica	6	93	1	151
	Centrum	8	88	4	320
	Prawica	12	85	3	238
	Trudno powiedzieć	8	87	5	203